

Богумил Храбак

НЕМИРНО СТАЊЕ У КАСАБАМА НА СЕВЕРУ ЦРНЕ ГОРЕ У ДОБА КРИЗЕ И НАСЕЉАВАЊА АРБАНАСА (XVIII ВЕК)

Историја XVIII века најбоље је код нас проучена за Црну Гору, захваљујући пре свега радовима Глигора Станојевића. Као изворна основа тих истраживања послужила је многобројна и вредна архивска документација Венеције. Та грађа богата је за области ближе млетачких приморских градова, тако да северни делови данашње Црне Горе и у том раздобљу су релативно слабије проучени. Тај недостатак може се делимично уклонити историјским изворима Турака, као вековних господара тих крајева. Иако је од другог светског рата учињен велик корак напред у изучавању турског архивског материјала, за ових 40 година тај велик корак напред био је пре свега везан за испитивање пописних дефтера старијег отоманског периода (XV—XVI век), из ког времена су свеске пописивача и најбоље сачуване. Осамнаесто столеће је и за саме Турке још увек у великој мери „тера инкогнита“. Поред тахрир дефтера, међутим, постоје и многе друге архивске серије, пре свега оне које су везане за дневну догађајност и које су регистровале значајне догађаје, као квалитативних манифестација процеса дугог трајања. То су најпре записници највишег државног тела, диванског савета (Мухиме дефтери), акхјам, шикајет и разне врсте малије дефтера. Мухиме дефтери, нажалост, у XVIII веку немају оно богатство вести као два столећа раније, већ и с обзиром на то да је државни центар изгубио ранију власт, са стварањем локалне аутономије ајанског типа.

У овом прилогу коришћени су преводи Абдулаха Полимца, начињени 70-их година за потребе рада на историји Босне и Херцеговине. Ти преводи на моменте нису сигурни (јер преводилац

није имао специјалних речника и није располагао палеографским знањем), али сведоче о искуству преводиоца о отоманској администрацији, с обзиром да је Полимац у младости био кадија.

У нашој историјској науци наглашавани су хајдучки иступи раје као знак свести и борбености покорених маса у борби за слободу и економско-социјалну еманципацију. Значајни су, међутим, били разбојнички иступи и муслимана као господујућег слоја, поготово што су они често водили локалним побунама. Такве појаве били су јасан доказ дубоке економско-социјалне кризе и политичке декомпозиције друштва и државе. Свака нова побуна била је даљи корак у слабљењу Царства. Та муслиманска разбојништва и уопште отимања од закона чине управо основну проблематику овог прилога.

Цео север данашње Црне Горе био је готово у целини укључен у Босански вилајет, као део старе Херцеговине. Једно од најзначајнијих урбаних насеља у тој области била су Пљевља. Још од времена морејског рата у том граду се као морално-политички арбитар наметнуо Хаџи-Абдул Фетах, припадник улеме, тј. свештенства. Он је код босанског валије давао негативне карактеристике о многим ваљаним муслиманима па је клеветао и самог мутеселима (окружног начелника); кадијама је постао права напаст, многе је варошане осрамио и уз све то спретно је наносио народу штету и у материјалном погледу, јер је заштићивао своје присталице које су биле обичне шићарције. Против таквог наметљивца и његове котерије дигли су се и пљеваљски ајани и сиротиња пљеваљског кадилука својим махзаром Порти да ова изда хућум да се онемогући наметник.¹ Људи Абдул Фетахови одузели су новац и марву неколицини раје из ужичког краја. Ислеђивање спроведено по захтеву београдског намесника показало је (1709) да је Абдул Фетах више од 20 година спроводио насиље над сиротињом повлађујући правим зликовцима. Без обзира на његов ауторитет, суд га је окувао и спровео у затвор, али он је преко својих помагача побегао из тамнице, те је спроводио још већу цензуру јавног живота по свом повратку у чаршију.²

Изградњу тврђаве у Оногшту (касније: Никшићу) индирала је сама Порта још 1701. године, како би заштитила рају од хајдука, и на централном положају тадашње источне Херцеговине изградила плацдарм за војне подухвате према млетачким и дубровачким међама. У време морејског рата ту су млетачки људи подигли паланку, коју је требало проширити и трајним грађе-

¹ Комисија за историју Босне и Херцеговине при Академији наука и умјетности БиХ (у даљем тексту: Комисија), Инв. бр. 139/V, *Mühimme defteri* 1700—13, № 114, стр. 101 превода, Порта пљеваљском кадији и босанском валији.

² Исто, № 137, лист 123/II, стр. 124 — 6 превода, сарајевском мули и босанском валији.

винским материјалом утврдити.³ Са терена су предлагали две варијанте у изградњи утврђења; (а) нову цитаделу подићи у месту Растока, где је Али-паша Ченгић био ударио темеље. и где се могло сместити 200 кућа, 20—30 дућана и једна џамија (што би стајало око 3500 гроша) или (б) претворити постојећу паланку у праву тврђаву (за што је требало припремити 8500 гроша). Порта је прихватила други мада скупљи предлог и одобрила је потребна средства.⁴ Неки историчари изградњу оногошке тврђаве везују за убијеног херцеговачког администратора Реџепа Шехића. Порта је добила извештај о његовом уморству 1703, те неки за ту годину везују и сам догађај. Према поменутој релацији, кнезови Никшића и Бањана (из села Косорића), у нахији Дробњака, заједно са истомишљеницима из нахије пивске, а користећи и асистенцију хајдука, ударили су на пашин конак, где су убили њега и брата му Муртезу као и тројицу људи из пашине свите.⁵ По другој вести, Шехић је био убијен још 1698. од муслимана из Дробњака и Никшића (који су тада припадали церничком кадилуку).⁶

Тврђаве су била страна тела у руралној средини и извориште насиља и злоупотреба. На пример, у кадилуку Пиве раја се (1707) жалила на мухафиза (чувара) тврђаве у свом крају, јер им је противзаконито наплаћивао таксе; да би у томе успео без тешкоћа, најпре је похапсио локалне аге а затим је у нелегалну наплату упутио свог заменика (хеџају).⁷

У првој деценији XVIII века на северу данашње Црне Горе већ се појавило питање арбанашке хајдучије. Као што је познато, године 1700. Пећанац Ходаверди Махмудбеговић (Беголи) депортовао је бунтовне Клименте из Епаје на пештерску висораван, да их одвоји од немирне матице племена.⁸ Пресељени Арбанаси се нису одрекли свог ранијег начина живота, тако да се њихова ешкихја раширила и по областима каснијег Новопазарског санџака. У Горње Полимље, пак, долазили су из својих матичних крајева. Најпре су се утврдили у Забрђу, Слатини и Трешњеву. Још 1708. напали су многе куће у Бихору и Трговишту (Рожају), побивши многе житеље и опљачкавши случајне путнике који су са Косова путовали за Босну. Девет година касније

³ Исто, № 15 лист 26/I, стр. 12—3 превода, хиџранска 1112=1701. година, босанском валији.

⁴ Исто, № 38, лист 23/III, стр. 34. 6 превода.

⁵ Исто, № 72, 74, лист 52/и и 54/1, стр. 60 и 64—5 превода, хиџранске 1114. и 1115. године.

⁶ Комисија, инв. бр. 86/II, шикајет дефтери хх, 1702—25, № 198, лист 187). — Г. Станојевић заступа мишљење о уморству 1703. Тврђава у Оногошту коначно је подигнута 1705. године (Г. Станојевић у Историји Црне Горе, књ. III, том. 1, Титоград 1975, 238—9.

⁷ Исто, № 333, лист 31/III, стр. 92 превода, хиџранске 1118. године, Порта херцеговачком мутесарифу.

⁸ Ј. Томић, О Арнаутима у Старој Србији, Београд '82.

аге и нефери (војници) тврђава Плав, Рожај, Колашин и Бијело Поље, заједно са својим ајанима поднели су махзар (представку) Порти, у коме су молили да се ухвате и у средиште босанског вилајета отправе поменути разбојници и да се тамо примерно казне.⁹

Тврђаве по касабма биле су права упоришта за породичне клике које су настојале да заповедништво над утврђењима пренесу у породични посед. Пример за такво деловање показао се у Оногошту. Мехмед и Ибрахим, браћа умрлог капетана Оногошта, нису могли да се помире с тим да заповедништво над тврђавом држи у својим рукама неки Мехмед, ага азапа и помоћник капетана. Реаговали су још 1708, кад су новом команданту опљачкали сву имовину коју је имао — стоку, новац, храну а спалили су му и куће. Мехмед-ага је на својим чифтлуцима држао доста стоке (коња, оваца, јунади) и ту сву марву су му отерали. Нису заборавили ни његове кошнице, предмете од бакра и сребра, сабље, пушке, покриваче и сву снесену летину. Због тога је против њих покренут судски поступак и они су осуђени. Међутим, наставили су клеветама на његов рачун. Чак и после 13 година расправа пред властима се морала обновити. Тада су порасли и Мехмедови синови, те су развлаштена браћа и на њихову част ударили. Браћа су се бојала да синови наследе Мехмед-агу, те су захтевали у јавности да ага буде уклоњен са положаја. Овај се обратио валији у Босни, тражећи да се сазове судско веће које ће установити да ли је у његовом раду било елемената који би угрожавали чије добро или интересе. Суд је у Сарајеву и сазван и браћа нису успела да докажу своје оптужбе, те су о томе обавештени носиоци свих власти у босанском вилајету.¹⁰

Кад никакве рекламације нису помогле против пљеваљског наметника Хаци-Абдула Фетаха, масе су се обрачунале на лицу места. Раја је напала на његову кућу и отела му новац и ствари од вредности; у сукобу је тешко рањен његов син који је одмах затим од озледа премину. Абдул је затим тужио нападаче. Ови су на суду признали своје учешће у обрачуну, те је суд наредио новчано изравнање за причињену материјалну штету. Са таквом одлуком се Абдул није могао задовољити, јер су остали некажњени инспиратори који су ускраћивали његово ауторитативно деловање. Образован је у Сарајеву посебан суд, на чије су рочиште позвани сви они који су имали примедаба на рад Фетахов. На заказану парницу, међутим, нико није дошао. Потом су сарајевски ајани, улеме, заими и тимарници дали изјаву да никад

⁹ Комисија, инв. бр. 86/II, шикајет дефтери 1702—25, № 815, лист 752/III, стр. 92 превода, хиџранска 1129=1717. година, босанском валији и надлежном кадији.

¹⁰ Исто, № 922 и 923, лист 879/I и 880/I, стр. 92 и 92—3 превода, хиџранска 1133=1721. година, босанском валији, сарајевском мули и новском кадији.

нису тврдили да је Абдул Фетах лош човек. Тако је био ослобођен кривица које су му потајно стављене на душу.¹¹

Године 1711. и 1712. биле су бурне у поменутим крајевима. О томе је оставила спомена и турска документација о тврђави Оногошту. Црногорци, подстакнути од руског емисара Михаила Милорадовића, двапут су 1712. опсели тврђаву у Оногошту и избацили су на њене зидине неколико хиљада пушчаних и топовских пројектила. Опседнути муслимани су на време затражили помоћ у суседству. Чим су „неверници“ сазнали да тврђави стижу појачања, одустали су од даљег опсађивања, оставили су чак и довучене топове, те су се повукли у новоизграђене шарампове крај старе куле у месту Суторини, на црногорском земљишту.¹² У акцији нису учествовали само Црногорци, него и Херцеговачка племена, посебно Никшићи и Дробњаџи, која су стварно омогућила активније иступање и самих Црногораца против заједничког турског душманина.¹³ Поменута племена, међутим, осетила су и последице таквог свог деловања. После свог дизања и прикључења Црногорцима, кад су се ови повукли, и побуњеници су оставили своје домове и повукли се. На основу фермана из 1712, сва напуштена земља дата је агама и неферима оногоске тврђаве. Тадашњи капетан тврђаве Абдул Фетах преузео је свој део земље и уживао је терене несметано осам година, дајући редовну прописану филурију, тј. пореске обавезе ранијег становништва. Кад је он умро, земља и остало је прешло на његове синове. Године 1724, међутим, тадашњи оногоски капетан Салих и његов отац Хусеин, као праве силеџије, одузели су сву летину са те земље, сложену у амбаре. Њихово је тумачење било да је добијена земља била везана за капетанско звање и да није дата у баштину, као породични посед. Пошто су о предавању земље постојали документи, суд је одбацио Салихове захтеве и земља је додељена сину ранијег капетана Ибрахиму.¹⁴

Локалне котерије нису волеле да им Порта шаље људе са стране да попуне упражњене положаје, него су настојали да све остане у власти месних породица. Положај аге азапа у Оногошту дуго су држали браћа Мехмед и Мустафа, који су један другог наследили. Кад је умро Мустафа, људи на кључним по-

¹¹ Комисија, инв. бр. 139/V, Mühimme defteri 1700—1713, № 147, лист 132/VI, стр. 135—7 превода, кадијама Сарајева и Пљеваља и босанском валији.

¹² Комисија инв. бр. 95, сарајевски сџидл из 1692, № 121, лист 111/I, стр. 259 превода. — Стављено је у 1124. години по Хиџри, што би било 1712; није наведен ближи датум, тако да се не може коначно установити кад је акција стварно изведена. Г. Станојевић пише о збивањима да су се одржали у 1711. години (Историја Црне Горе, књ. III, том 1, 253).

¹³ Историја Црне Горе, књ. III, том 1, 239—40.

¹⁴ Комисија, инв. бр. 86/II, шикајет дефтери 1702—25, № 1041, лист 91/I, стр. 99 превода, хиџранска 1136=1724. година, кадији новском и босанском валији.

ложајима у чаршији (капетан Хусеин, диздар Алија и остале аге) закључили су да на упражњено место треба да дође трећи брат умрлих, Ахмед, и то са додатним положајем помоћника заповедника тврђаве, уз плату од 40 акчи дневно. Међутим, пре него што је Ахмеду издат берат, нашао се неки Сарајлија Смаил, који је својим арзухалом на Порту затражио то место. Локални прваци су протестовали што им се сарајевска чаршија намеће, те је у Сарајеву вођена кадровска расправа, на којој је установљено да Ахмед има прече право на положај.¹⁵

Одбојан став и старешина хришћанског живља око Никшића показује и један случај који се догодио 1710. године. Смаилагу из оногошке тврђаве, док је на путовању прилазио Оногшту, напао је кнез Лазо и још један кнез из пивске нахије (тада у церничком кадилуку), те су му од девет купљених коња отели једног, и неко магаре, које је вукло храну и агин лични пртљаг.¹⁶

Док је у Оногшту и у Пљевљима ситуација већ тада била доста заоштрена, Бијело Поље, у коме је капетан био неки Хаџи-Сулејман била је мирна.¹⁷ Изгредници међу муслиманима бијелополске паланке јавиће се тек нешто више него деценију касније. Неки од њих бавили су се разбојништвом. Кад им је претило кривично гоњење, они су (1725.) прешли у мање изложен Бихорски кадилук. Ту су напали на судницу (мехкјему), у којој је кадија био неки Алија; одузели су сав новац затечен у каси суда, а судију су осрамотили.¹⁸

Разбојништво је и даље владало у околини Оногшта. Оно је било повезано са чаршијским котеријама. Пола сата далеко од места, за време подневног клањања, требињског мухафиза Осман-пашу напали су Алија, капетан оногошке тврђаве, његов стриц Мехмед и Ибрахим, брат умрлог капетана Абдул Фетаха, уз професионалне разбојнике које су сакупили. Требињски паша, да избегне проливање крви, вратио се у правцу полазишта; ипак, нападачи су му одузели новац, храну, шатор, коње и лични пртљаг.¹⁹ Те (1722) године капетан оногошке тврђаве Алија показао је злоупотребе службеног положаја и на другој страни. Желећи да увећа приходе, посада поверене му тврђаве четири године раније ушла је у посед двају села пријепољског кадилука. Сељаци су, међутим, одбили после неколико година отимачине да даље дају ренту. Капетан Алија се на то жалио. Прегле-

¹⁵ Исто, № 671, лист 629/III, стр. 92 превода, хиџранска 1125=1713. година, херцеговачком паши и церничком кадији.

¹⁶ Исто, № 575, лист 542/II, стр. 92 превода, хиџранска 1125=1713. година, Порта босанском валији Ахмед-паши.

¹⁷ Исто, № 659, лист 617/II, стр. 92 превода, хиџранска 1125. година.

¹⁸ Исто, № 1083, лист 132/II, стр. 99 превода, сарајевском мули и босанском валији.

¹⁹ Исто, № 951, лист 15/I, стр. 99 превода, хиџранска 1136=1722 година, новском и новосињском кадији и босанском валији.

дом пописног дефтера, најжалост, установљено је да та два села са пашњацима припадају подгоричком диздару Мустафи.²⁰ Сличан однос према рајинској земљи успоставили су и посадници у Колашину. Њима је дато једно село у нахији Никшића и једно у нахији Доње Мораче. Због њиховог насилничког држања раја се побунила, те капетан и нефери тврђаве нису од тог поседа видели ни парице. Због тога су се Колашинци одлучили да праве јавне злоупотребе.²¹

Људи из рожајске посаде нису били ништа бољи. Бивши ага мартолосо Рожаја Ибрахим и син му Омер бавили су се зулумима. Уместо да се покоре царској наредби и изађу пред суд, убили су новог мартолошког агу из места, неког Алију. Отац и син су привукли на своју страну 50 нефера, родом из Ругова, дакле Арбанаса (што су вероватно и сами били), али и 30 хришћана, па су опсели рожајску тврђаву. Управо за време блокаде, отац и син су ухваћени и бачени у новопазарску тамницу. Из затвора су потом побегли па су „оперисали“ час у босанском а час у румелијском вилајету.²²

Повезивање заповедника посада, у циљу лакше извођења злоупотреба, настало је још треће деценије столећа. Заповедник тврђаве у Оногшту Алија и капетан цитаделе у Колашину били су, наиме, браћа од стрица.²³

Отимање од закона носилаца оружаних снага по касабима највише је погађало рају, која је била дужна да издржава те наметнике. Са командантима по варошицама повезали су се и представници феудалног апарата, спахије и заими. Године 1730. дошло је до бунтовног покрета раје која је живела на зијамету заима Мехмеда у кадилуку Пријепоља, у селу Жуце (?). Кметови су одбили да плаћају ушур од жетве и других плодова заиму али и цизју државном ерару; поред тога напали су житеље села у нахијама Никшића, Дробњака, Пиве и Мораче; побуњеници су рушили сељацима куће и отимали њихову имовину, убијајући не само муслимане него и хришћане. Извели су напад и на посаду која је чувала утврђење у Морачи; у окршају је погинуло три војника а четворица су били рањена. На напад тврђаве устаници су се одлучили зато што су аге и војници поменутог утврђења упадали у њихова села и спроводили насиља. Незгода је била и у томе што су бунтовни рајетини подстицали рају у су-

²⁰ Исто, № 1041, лист 91/1, стр. 99 превода, хиџранска 1136=1724. година, новском кадији и босанском валији.

²¹ Исто, № 953, лист 17/1, стр. 99 превода, хиџранска 1134=1722. године, кадији Пријепоља и босанском валији.

²² Исто, № 1061, лист 109/II, стр. 99 превода, хиџранске 1136=1724. године, валији Босне и валији Румелије.

²³ Комисија, инв. бр. 86/III, шикајет дефтери 1725=60, № 1275, лист 403/III, стр. 99 превода, хиџранска 1142=1729. година, новском кадији и босанском валији.

седним насељима да и она откаже послушност. Да се смири стање у поменутом жарошту, Порта је именовала херцеговачког намесника Рустема и пријепољског кадију односно и новског кадију да изврше увиђај на побуњеном и ширем подручју.²⁴

У то време изградњом пословних центара подизане су чаршије по касабима данашње северне Црне Горе. Развитак је нарочито био брз у Оногошту, чему је, без сумње, допринело досељено урбано становништво из Херцег-Новог и Рисна, који су градови после карловачког мира прешли у руке Млечана. Чаршија је стварана и у Колашину, о чему сведоче подаци о градњи дућана у том месту.²⁵

Године 1737. четворица браће, иначе синови неког Ибрахи-ма — Исмаил, Осман, Мурат и Хасан, војници колашинске цитаделе, убили су свога друга, сина Хасановог и спалили су чифлук његове породице крај саме тврђаве.²⁶ Исте (1737) године житељи колашинске тврђаве — Хасан, Рамадан, Илијаз, Сулејман, Синан и други држали су неке своје засуђене људе у Оногошту. Поменути Рамадан, наиме, дошавши у Беране (данас Иванград), у пријепољском кадилуку, ухватио је Мехмеда, сина Ахмедова и Радована, сина Николиног, те их је уз помоћ помених другова, отпратио у Оногшт; ту их је годинама држао, уцјењујући их откупом и претећи им да ће их продати као робље. О томе је Порти скренуо пажњу (1742) хатиб (писар) џамије султана Ахмеда у Гусињу.²⁷

Чаршија у Колашину трпела је насиља и од чиновништва. Године 1742. ехалија (муслимански живаљ) из касабе жалила се на порезнике који су им тражили наплату дуга за ушур, мада је колашински крај, као брдовит и каменит, био ослобођен плаћања ушура и ресума (пореза); касаблице су одбиле да се повинују захтевима, а послати чиновници су им порушили брвнаре.²⁸

Ни Пљевљаци нису могли бити изузетак у кршењу законитости. Мустафа Хаџиомеровић је опљачкао муслиманске сељаке дробњачке нахије (у кадилуку Пиве) и још неке, тврдећи да отимачина представља његов агалук, мутеселимлук и најзад војводалук. Он је, наиме, још увек ратне 1739. године похватао те сељаке, силом им одузео новац и ствари. Опљачкани су се, међутим, одмах жалили суду. У току трајања парнице Мустафа је умро, али наследници (ни 1744) нису пристајали да из заостав-

²⁴ Комисија, инв. бр. 139/VI, Mühimme defteri LIII, № 54, лист 140 стр. 29—30 превода, почетком шевала 1142. године по Хиџри.

²⁵ Историја Црне Горе, књ. III, том 1, 577 (М. Васић).

²⁶ Комисија, инв. бр. 65, рогеста ахџам-шикајет дефтера 1742—65, № 100, лист 13 (V, хиџранска 1155=1742. година, Порта босанском валији, сарајевском мули и пријепољском кадији поводом арзухала Хасана, становника Колашина.

²⁷ Исто, № 141, лист 16/III, хиџранска 1155=1742. година, пријепољском кадији и босанском валији.

²⁸ Исто, № 124, лист 16/II, хиџранска 1155. година, кадији Пријепоља.

штине издвоје насилно стечене вредности свога претка. И трговци из Пљеваља су се жалили на мутеселима да им тражи провозну царину (бац) од сваког купљеног дењка, мада то није било предвиђено кануном.²⁹ Типичан пример локалних кликашких шефова био је Хаџи-Хајдар Хаџиомеровић. И муслимани и раја много су трпели од његових поступака. Он је у свом конаку сакупљао професионалне разбојнике и ту је с њима пијанчио, а муслимани већ о јазизи нису смели да иду у џамију на клањање.³⁰ Био је то Хаџи-Хајдаров зликовачки „полицејски“ час, али и време за почетак „обраде“ чаршије.

Узнемиравања јавности у касабима постојала су и у Рожају. Диздар тамошње тврђаве Мустафа и његов друг Хусеин Курдовић имали су навику да стално прогоне сиротињу рају. Сакупивши доста разбојника, навалили су (1742) на село Драгојловиће, које је спадало под надлежност Сјенице, тј. тврђаве Старог Влаха; цело то насеље су опљачкали а потом попалили. Такви несавесни коруптивни функционери бивали су још гори кад су смењени са дужности, често управо због злоупотреба. Такав један „бивши“, Мехмед-паша Ферхатовић, некадашњи мутесариф (окружни начелник) призренског санџака, тада станујући у Новом Пазару, са својом дружином бесправно је одузимао храну и друге ствари муслиманском живљу Рожаја, Бијелог Поља и Бихора, чинећи то при успутном коначењу.³¹

На лоше стање безбедности најнепосредније је утицало насељавање Арбанаса, посебно по Дробњаку (1743). Раја неких села тамошње нахије (у кадилуку Пиве) жалила се на власнике земље што су, после смрти неких сељака, парцеле давали Арбанасима, доведеним са стране а не њима, који су на основу обичајног права имали прече право поседовања. Порта се сложила са наводима сељана, те је наредила пљеваљском кадији и босанском валији да се помену те парцеле, уз тапију, поделе мештанима. Уз насељене Арбанасе дошли су њихови другови, који су се примили задатка да, као непрофесионални разбојници, насиљем отерају староседеоце и тако створе просторе да нова насељавања, што су арбанашки насељеници практиковали и у другим крајевима кад би се пресељавали из својих пренапућених и гладних племена у планинама. Ти арбанашки злочинци су се најпре дружили са домаћим хајдуцима пљеваљског краја, а похаре су приређивали кампањски, сваке ноћи, пљачкајући и уби-

²⁹ Исто, № 322, лист 38/VIII, хиџранска 1157. година, пљеваљском кадији и босанском валији; № 385, лист 45/V, иста. (1744) година, истима.

³⁰ Исто, № 777, лист 108/V, хиџранска 1163=1750. године, набу пљеваљског кадије и босанском валији.

³¹ Исто, № 102, лист 13/VI, хиџранска 1155. године, кадији Сјенице и босанском валији; № 220, лист 27/III, хиџранске 1156=1743. године, набу сјеничког кадије и босанском валији.

јајући прво муслимане по неким селима³² не би ли тако што пре омогућили веће насељавање свог живља. Једна група насељених Арбанаса у пространом пријеполском кадилуку (Ахмед, Фејзилах, Осман, Махмуд) ометали су староседеоце Србе у коришћењу пашњака у селу Стеници; један од тих пашњака је отац двојице сељака, неки Михо, купио још пре 24 године од ранијег корисника Мехмед-капетана, уз сагласност надлежног суда.³³

Својим зулумом 1744. огласили су се и представници власти у Гусињу. Капетан тамошње тврђаве (у кадилуку Будимљу) писмено је известио Порту да су појединци из поверене му тврђаве почели да се одметнички понашају. У такве је убрајао Кадрију, сина бившег хеџаје Ахмеда, новог хеџају Ибрахима, сина Шабанова и његовог друга, сина Реџепова; они су причинили велика насиља народу³⁴

Злоупотребе тврђавских посада у руралним срединама у којима су имале неких права настављене су и средином столећа. Године 1747. обелодањена је пљачка оногошких нефера у Дробњаку. Војници су дошли чак и у муслиманска насеља дробњачког зијамета те су одузели све што се могло понети, а пре свега су отели покућнину и отерали стоку; потом су спаљивали девастиране домове. Исте године неки Омер, кучук Халил и још двојица посадника са неким својим друговима који су се одметнули од закона упали су на чифтлуке села Равне Реке (близу колашинске тврђаве), те су силом одвели чифчије заима Мустафе у неко друго место па су опљачкали куће; против таквог поступка жалили су се и заим и чифчије.³⁵

Због економско-социјалне кризе Царства и жеље за личним богаћењем насиља су наносили и представници управне власти. У нахијама Пиве и Вањана мутесариф херцеговачког санџака је (1750) наплаћивао и од иноверних и од правоверних сваке године по 40.000 акчи, и то без икакве основе, јер такве ставке није било у дефтерима; поменуте нахије су, према дефтеру, имале да обезбеде 20.000 акчи за заима, а намет од двоструко веће своте није се могао узети ни на основу бадухаве и осталих такса. На предлог босанског везира Ибрахима још 1743. сума на име заима унесена је у дефтер према берату који је гласио на Дервиш Алију, сина Хасановог, и нико није био овлашћен да се меша ни у ту наплату нити могао да заведе било какво но-

³² Исто, № 196, лист 24/IV, хиџранске 1156=1743. године; № 197, лист 24/V, исто.

³³ Исто, № 872, лист 121/III, хиџранске 1164=1761. године, пријеполском кадији и босанском валији.

³⁴ Исто, № 359, лист 42/I, хиџранска 1157=1744. година, кадији Будимља и Плава.

³⁵ Исто, № 888, лист 122/XI, хиџранске 1164=1751. године, кадијама у Херцеговини и босанском валији; № 963, лист 133/XI, хиџранске 1167=1754. године, пријеполском кадији и босанском валији.

во плаћање. Ипак, увећано тражење пореских обавеза било је у неку руку оправдано због тога што је вредност новца стално падала, тако да је инсистирање на раније записаним износима у ствари значило тражење да се плаћа мањи порез. Против чиновничког узимања увећаних дажбина жалио се Порти и Дервиш Мехмед, син Хасанов, ислужени војник (мутесариф) босанског вилајета.³⁶ И пријепољски кадија је због своје похлепе за новцем у рејону своје територијалне надлежности завео веће прирезе него што је било по дефтеру, чинећи над муслиманским сељацима зулум, јер су се они опирали таквим новинама.³⁷

Раја нахије Дробњака жалила се (1752) и на сточарске трговце из Новог Пазара, Пријепоља и околине што су марву коју су купили догонили на прехрану на њихов сеоски пашњак звани Зета. Хришћани тих села су за пашњак давали осмину сена на име ушура и плаћали су саларију и неке „ресиме“ власнику земље, а трговци нису ником ништа давали.³⁸ Борба за сено постојала је и међу самим сељацима. Тако, муслимани села Драженице (у пријепољском кадилуку) тужили су се на сељане околних насеља да су им (1747) отели 50 кола сена и сву сабрану летину са чифтлука и куће им попалили.³⁹ Спремност да се не придржавају правних норми показали су и хришћани нахије Дробњак, све у сељачкој глади за земљом. Амалдар Осман, један од чланова посаде оногшке тврђаве на најлегалнији начин је (1740) за 22.385 акчи купио неке парцеле земље у дробњачкој нахији од Николе, сина Вукашинова и од још једног, који је био син Иванов; за сво време до 1757. Осман је ту земљу уживао; међутим, синови продавачеви су 1757. нашли да су продати делови имовина њихове породице, тражећи повраћај земље.⁴⁰

Како су се (1757) у колашинском разбојничком осињаку понашали и угледни представници друштва, нека послужи случај убиства Цариграђанина Смаила. Он је био у служби Мехмед Сеид ефендије у Пријепољу. Због неког посла Смаил је по налогу принципала стигао у Колашин (који је тада такође био у пријепољском кадилуку). Ту су га неки коленовић Мехмед-заде, капетан Мехмед, Сулејман-ага, Омер одабаша, Синан одабаша, Ђор Ђутуковић и још неки ухватили, одвели у кућу коленовића

³⁶ Исто, № 835, лист 115/VI, хицранска 1164=1750. година, надлежним судијама херцеговачког санџака.

³⁷ Исто, № 943, лист 131/III, хицранска 1167=1754. година, кадијама у суседству Пријепоља.

³⁸ Исто, № 895, 123/VII, хицранска 1165=1752. година, кадији Пиве и другима и босанском валији.

³⁹ Исто, № 934, лист 131/I, хицранска 1160=1753. година, пљеваљском кадији и босанском валији.

⁴⁰ Комисија, инв. бр. 85, аккјам-шикајет дефтери 1755—65, № 97, лист 17/III, хицранска 1170=1757. година, кадији и валији босанског вилајета.

Мехмеда, одузели му новац ефендијин и његов лични и најзад га усмртили.⁴¹

Сукоби са безобзирним арбанашким насељеницима у Оногошту јавно су почели од 1760. године. Босански мутеселим доставио је о томе списе султановом прагу. Извештаји су говорили да су од недавно из устаничких арбанашких брда добегле у тврђаву Оногошт неколике породице. Неки од тих досељеника постали су и нефери цитаделе. Међутим, децембра 1760. дошло је до сукоба између насељеника и једне групе староседелаца, херцеговачких муслимана. Свађа је букнула ни из чега, а у насталој тучи са обе стране погинула су четворица. Поштени Херцеговци из чаршије су се, са кадијом, капетаном и агама склонили у утврђени део насеља, а Арбанаси су се окупили у џамији која се налазила у подграђу; одатле су полазили у пљачку имовине по напуштеним кућама вароши, а потом су се и међу собом тукли у богомољи. Оногошки капетан Махмуд наредио је да се смутљивци који су са стране Херцеговаца учествовали у нередима удаље са породицама из тврђаве, како би се утицало на смиривање усплахирених дошљака. Виновници смутње која је била израз мржње из редова варошлија били су: Омер Овче (?) из племена Пир (?), Смаил Барјов и још један Смаил из племена Коче (Куча?) и Синан, такође из племена, али власти нису могле ући у траг стварним починиоцима убистава.⁴²

После тих догађаја босански везир добио је налог диванског савета да из оногошке тврђаве протера зликовце. Чувши за заповест, неколико тих одметника побегло је у нахију која припада оцаклуку нефера спушке тврђаве, где је такође доста њих било из редова Арбанаса. Потом су, заједно са браниоцима тога упоришта пошли у оногошку нахију да окончају обрачун са староседеоцима. У нахији су стално терорисали свет, посебно муслимане, палећи им куће и отимајући стоку. На то је носилац задатка за смиривање стања у Оногошту, босански валија, тражио од скадарског санџак-бега и спушких ага, очигледно у функцији ајана, да похватају добегле злочинце из Оногошта и да их отправе пред суд босанског вилајета.⁴³

Епопеја Шћепана Малог нашла је свој ехо и у Оногошту. Оне исте године кад се самозванац огласио у Црној Гори (1767) Porta је већ имала готов реферат о том политичком пустилову који је послала мутесарифу скадарског санџака Мехмед-паши и

⁴¹ Комисија, инв. бр. 65, регеста ахкјам-шикајет дефтери 1742—65, № 777, лист 139/II, хидранска 1177=1764. година, набу кадије у Пријепољу и босанском валији.

⁴² Комисија, инв. бр. 139/IV, Mühimme defteri XLIX, лист 12/I стр. 10 превода, хидранска 1174=1760. година, босанском валији и надлежним кадијама.

⁴³ Исто, стр. 24—5 превода, скадарском мутесарифу, спушким агама и сарајевском мули.

свим капетанима, агама забитима (жандармеријским старешинама) тврђава у Скендерији. У окружници је о Шћепану писало: Неки превратник стигао је у Маине, три сата хода од Котора и „тамо чини невероватна зла“. Њему су се придружили црногорски устаници, и он је успео да их све уједини, па и оне који су се стално међу собом гложили и убијали. Он је наговорио и устанике међу неким селима око Подгорице да се повежу с њим. Због разних испада превратнику придруженог живља, обустављен је сваки путнички саобраћај. За превратника се није знало ко је. Дивански савет је сматрао да има обавезу да штити путнике и муслимане. Требало је затворити пролазе којима су вршљали бунтовници. Донесена је одлука и о оправци тврђава и о томе да се оне попуне топовима и оруђима са убацним пројектиlima. Потом је издата фетва за поход правоверних против црногорских устаника. Сердарски ферман издат је босанском валији, који је требало да сакупи војску свих тврђава и паланки босанског вилајета и да са капетанима земље крене на устанике.⁴⁴ Занимљиво је да се у том циркулару још не говори о Шћепану Малом као о самозваном руском цару Петру III.

Скадарски мутесариф Мехмед важио је као похлепан човек од кога су зазирали и представници војног апарата по касабама данашње северне Црне Горе. Припадник моћног рода Бушатлија, добро укоренењен у граду Скадру, Мехмед је имао аспирација не само да својој власти прикључи Црну Гору, него и да поседне Брда а можда и да се умеша у међусобице по касабама које су поменуте. Оногшке аге добиле су наређење (1768) да крену на логоровање у Босну, али се оне нису одазвале позиву, желећи да се задрже на својим огњиштима и да ту одбију скадарског намесника, ако би долазио да њихову касабу присвоји.⁴⁵

Четири године касније, као и у кадилуцима Пријепоља, Пљеваља и Бијелог Поља, ширила су се убиства и у Оногшту. Босански кајмак (валијин заступник), наложио је мухафизу оногшке тврђаве Сулејману и кадијама Пљеваља и Цернице да пред судом расправе случај недужно убијеног Дервиша, сина Муратова, војника те тврђаве; убица је био хазнадар (благајник) Алија. Тада је Оногшт припадао дробњачкој нахији а налазио

⁴⁴ Исто, № 76 и 77, лист 92/1 и 96/1, стр. 65—6 и 66—7 превода, властима у скадарском санџаку и мутеселиму зворничког санџака Абдурахману.

⁴⁵ Исто, № 81, стр. 70 превода, везиру Мухамед-паши, босанском валији. — Године 1768. Црногорци су пошли у Херцеговину и извели су напад на област Магоште (новски кадилук), али су били сузбијени. Њима су се прикључили и неки херцеговачки муслимани, од којих су Мула Јахја и Омер били ухваћени и бачени у оногшку тврђаву; њихови људи су их из тамнице ослободили, те су они побегли у Цариград, где су се крили у великом граду (Комисија, Инв. бр. 85/1, аккјам-шикајет дефтери, № 335, лист 62/1, хиџранска 1181=1768. година, диванском чаушу Хаџи-Ахмеду и босанском валији Мехмед-паши).

се у пљеваљском кадилуку. У судницу, у којој је одржана расправа, дошли су и херцеговачки мутесариф Хасан, већил (посланик) дробњачког заима Ибрахима, те брат убичин Ибрахим са још 20 одметника; за време парнице заузимали су се за убицу. Кад је установљено да је Алија стварно убица и кад је остало да кадија још провери ваљаност сведока, рочиште је прекинуто и судско веће распуштено. Потез безакоња извео је мутесариф Хасан, који је убицу повео у свој конак и зајемчио је за њега до успућивања у тамницу. Сутрадан, међутим, јавио је да је Алија побегао из његове куће. Чим је о томе чуо, мухафиз Оногошта је о случају обавестио миримирана (Портиног опуномоћеника) Мехмеда, а сам је одредио људе који ће Алију ухватити и поново привести судовању. На поновљеном рочишту иступио је убичин брат Ибрахим са сакупљеном разбојничком дружином. Дошло је до пуцњаве и у окршају су рањена двојица валијиних људи, послатих на парницу, али је и одметнути Ибрахим допао тешких рана. Опет је мутесариф Хасан интервенисао за ухваћеног Алију, тражећи писмом од диздара оногошке тврђаве да Алију спаси тамнице. Диздар Салих, заједно са својим зликовцима, послужио се варком и изазвао је велику смутњу у касаби, током које је Алији поново дата прилика да умакне. Валијин кајмакам је изнова наредио да се Алија лиши слободе гдегод би се налазио; заповедио је и да се казне кривци — мутесариф Хасан, диздар Салих, рањени убичин брат Ибрахим и неки Смаил.⁴⁶

Исте (1772) године избила је епидемија неке заразне болести па је обухватила и оногошку касабу. Војници и неке аге тврђаве побегли су из тврђаве у насеља на два-три сата хода. Цитадела је остала пушта, без чувара. Из подрума тврђаве побегли су и таоци, узети из Црне Горе због устанка Шћепана Малог. У околна места приспели су непријатељи, тј. уходе Црногораца који су успели да чак и стоку отерају из саме околине цитаделе. У утврђењу су остали само диздар и неколицина војника. У вези с таквим стањем, наређено је ранијем зворничком мутесарифу Сулејману Ибрахимпашићу да одмах похита у оногошку тврђаву и да преузме њено чување; у том смислу имао је да сабере све аге и војнике који су напустили своје место и разбежали се. Било је ага и нефера који су се сместили и у селу Жупе, на три сата хода од тврђаве, и у другим насељима, и то са својим породицама, насилно улазећи у рајинске куће. Њима је издата судска одлука (мурасела) да се одмах јаве на дужност. У оногошку касабу навукли су се шпијуни и припадници неких хајдучких чета, које су из напуштених кућа односили ствари од вредности и терали коње и рогату марву. Шћепан Мали је, наводно, опремио неколико скупина Црногораца у намери да овлада тврђавом.

⁴⁶ Комисија, инв. бр. 139/IV, Mühimme defteri XLIX, № 119, лист 162/1, стр. 100 превода, хидранска 1186. година.

У том моменту дужност диздара је у цитадели обављао Хаџи Јахја, син већила Муртезе, који је заступао диздара Салиха отишлог у рат и неког башу Омера и имао је на располагању свега два војника. Мутеселим Херцеговине, Хајдар, сакупио је стотину нефера из Мостара, Почитеља, Стоца и Требиња, те их је послао да бране тврђаву. Тај број, међутим, није био довољан да се муслимани одупру црногорским непријатељима. Тако су у свом извештају Цариграду навели новски кадија и бивши кајмакам Босне.⁴⁷

Сулејман Ибрахимпашић желео је да искористи политичку конјунктуру, те је у Оногошт послао свог сина Ебу Бекир-агу, који се у Оногошту представио као нови заповедник агалара; објаснио је да је за ту дужност одређен његов отац, али да је та дужност отпала јер је отац био свргнут функционер, те је припала њему као члану породице. Муслимани Оногошта нису били задовољни новим човеком и таквим објашњењем, те је у оногошком крају дошло до новог нереди. Сулејман-паши је са Порте скренута пажња да Оногошт и Колашин и даље остају њему на бризи и да треба најпре да сакупи све аге и војнике који су побегли из Оногошта; за оне који би одбили да се врате у заражено место, следило би скидање са списка припадљности и казњавање, по достави Порти.⁴⁸

Стање у Колашину било је такође смутно, али не због куге. Још пре неколико година било је наређено миримирану Смаил-паши да неодложно казни неке нефере колашинске тврђаве због нерада и разбојништва. Чланови посаде били су склони злочинном деловању и бунтовништву, те су и они побегли и сакрили се кад су сазнали за долазак Портиног опуномоћеника. Аге и забити били су обавезни да, према датим условима, заведу ред а поменути зликовце похватају или бар обуздају. После неког времена, одбегли разбојници су се вратили у Колашин, а аге и забити су се правили невешти, прогледали су им кроз прсте и прихватили су њихов захтев да се поново настане у тврђави. Тада је настало право врзино коло како за рају тако и за муслимане касаве и насеља чак и у суседним кадилуцима. „Покајници“ су дрско убијали људе, ударали на част женскиња, плачкали, силом узимали рајинску децу и користили их као робље. Поради тих и сличних насиља, и муслимани и сиротиња раја бежали су на безбеднија места а земља је остајала празна. Било је то уобичајено понашање обесних повлашћених муслимана нерадника у једном друштву у пуној кризи његовог насилног одржавања. Вође разбојника били су: Хаско Каногли, Хаско Илија-

⁴⁷ Исто, № 122, лист 166/1, стр. 103—5 превода, босанском кајмакаму Мехмеду; № 123, лист 167/1, стр. 165—6 превода, Сулејману Ибрахимпашићу.

⁴⁸ Исто, № 208, лист 264/1, стр. 183 превода, Сулејман-паши Ибрахимпашићу, мухафизу тврђава Оногошт и Колашин.

согли, Ибрахим Илинеогли, Мустафа Дервишоглу, Ибрахим Махијудоглу (?), Фетах Каноглу, Сулејман Дурма, Муртеза, Дерво, Алија Шућурогу, Махмуд Абесогу, неки одабаша и неки Мехалеоглу. Прва тројица су вероватно била Арбанаси, судећи по наставку презимена (-огли уместо -оглу). Мутеселим Босне наредио је кадијама и њиховим наибима у Пријепољу и околини, тј. у Пљевљима, Бихору, Комаранима и Старом Влаху да, на основу четири представке Врховној команди, предузму мере да се злочинци похватају и сиротиња ослободи напасти; мутеселим је дозволио могућност да се и међу војницима поменутих кадилука налазе прикривени разбојници или да такве приме у своје редове, па је заповедио да су за стање сигурности у самим редовима оружаних снага задужени забити (обично јаничари) и аге.⁴⁹ Тако су припадници жандармерије и локални прваци стекли политичку предност и службену контролу над радом локалних војних ефектива! Један други документ допуњује имена преступника из Колашина 1772. године. То су били: Хаско син Илијасов и његови синови Мустафа и Редеп, Сулејман син Омеров и његови синови Ферхад и Хасан, Сулејман син Бећиров, Мурат, Синан Мушовић (?) и још двојица, сви из рода Калебића, настањени не само у колашинској тврђави него и око ње. Кад их је Смаил-паша поштедео гоњења, према налогу који је имао из Цариграда, они су се још више разгоропадили па чак ни Смаил-пашу нису пустили у колашинску тврђаву. Своја недела проширили су и на суседне кадилуке, све до Бијелог Поља и Пљеваља и посебно на села нахије Вранеш.⁵⁰

Диздар оногошке тврђаве Салих, син Хаџи-Ахмедов и Мустафа Дановић, син Мехмедов, низашта су усред чаршије убили Омера, оца Муле Мехмедовог; суд их је осудио, али казна није могла бити извршена, те су се суд и удова убијеног жалили Порти, тражећи извршење пресуде.⁵¹ Постојале су још две тужбе оногошких муслимана против диздара Салиха који се прикључио разбојницима, те је пљачкао, бесправно кажњавао свет и убијао. Он је, примерице, без знања суда сабрао рају, повезао је у синцире, тукао и отерао у затвор који се налазио у оногошкој тврђави. Његовој насилничкој дружини припадали су још: ћехаја Хаџи-Јахја, један ага његов пријатељ, Зејнел, Хасан Корјенић, син капетана тврђаве Кључа Хасан, неки Данило са синовима а прихватили су сарадњу са разбојницима фочанске нахије. Свака нахија је имала своје крволоке! Они су радили иза

⁴⁹ Исто, № 209, лист 265/П, стр. 184—6 превода.

⁵⁰ Исто, № 118, лист 160/І, стр. 98 превода, хиџранска 1185=1772. година, босанском кајмакаму, кадији Пријепоља, Пљеваља (Цаферу), капетану Колашина, Мурат-аги из сјеничке паланке.

⁵¹ Комисија, инв. бр. 85/І, акџам-шикајет дефтери 1765—78, № 569, лист 96/І, хиџранска 1189=1775. година, новском кадији и босанском валији Халилу.

својих тараба, али је тешкоћа настала тек кад су се стали удруживати са себи сличнима, не дозвољавајући да се картелише „тржиште“. Ти одметници су посели оногошку тврђаву и затворили се у њој. Ту су затекли 3000 ока државне хране што су ускоро потрошили. Пуцали су у куће и рушили домове. Усмртили су пет-шест људи из царшије. Муслимански живаљ их је због најгорег зулума оптужио херцеговачком мутеселиму и мирмирану Џаферу, који је насилнике опсео у цитадели. Џафер је у међувремену био смењен, те је игра смрти почела изнова.⁵²

Кључне позиције у Колашину (1777) држала су четворица браће — Мехмед, Омер, Фазлија и Ибрахим као алемар, мустахфиз, суварија и капетан. Они су у селу Штитарићу (пријепољска каза) имали земље и рају из реда староседелаца.⁵³ Ова врхушка, по свој прилици Арбанаси омогућила је сличним породичним групама да се удруже и у сенци њихове власти да изводе најразноврснија насиља. Силеције су били: Хаско и брат му Хаско Мустафа синови Илијасови, Мурат, Реџеп и Сулејман синови Омерови и њихови синови, Ферхад син Омеров, Сулејман син Бакије, Синан и Хаџо син Абдулаха. Кад је у Колашин приспео наиб пријепољског кадилука Јахја с Портиним наређењем да их похвата, они су побегли из касабе. Чим се поменути наиб удаљио из места, злочинци су се вратили и несметано наставили свој крвав пир, нарочито у суседној касабџи Бијелом Пољу и у околним селима. Пљачкали су и убијали не само рају него и муслимане. Усмртили су и сина некадашњег капетана колашинске тврђаве Курд Алију сина Хасановог, и то док се улицом враћао својој кући.⁵⁴ Крајем исте (1777) године колашински разбојници Хамзаогли Мустафа син Илијасов, Реџеп, Сулејман и други, очигледно само друга екипа исте злочиначке дружине, побегла је пред органима гоњења са стране и склонила се у кршевитим крајевима.⁵⁵

Неред у колашинској цитадели настављен је и 1780. године. Он је поново подстакнут зато што су капетан тврђаве Мехмед и остале аге изашле из покорности, те су убијали људе, ударали на поштење жена и девојака, пљачкали и изводили други зулум. На молбу муслиманског света Колашина и пријепољског кадилука, босански валија је бујурулдијом наредио мутеселиму Џаферу да приведе суду капетана Мехмеда и пријављене аге, а све друге који су под платом па не мирују него грабе, убијају и

⁵² Исто, № 570, лист 96/II, хиџранске 1189=1775. године, новском кадији и и босанском валији Халил-паши.

⁵³ Исто, № 499, лист 144/I, хиџранска 1191=1777. година, пријепољском кадији.

⁵⁴ Исто, № 505, лист 145/I, хиџранска 1191=1777. година, наibu пријепољског кадилука и босанском валији.

⁵⁵ Исто, № 665, лист 172/II, хиџранска 1191=1777. година, пријепољском наibu и босанском валији.

друже се са ешкијом да скине са снабдевања и онемогући у даљем деловању.⁵⁶

Рожај је био такође право гнездо разбојника, обично Арбанаса. У свом извештају Порти (1780) босански везир Сеиди Мустафа-паша замолио је да се одреди неки вредни миримиран који ће бити у стању да покори и казни злочинце који су изазивали различита насиља, пљачке, убиства и слична злодела по неким кадилуцима призренског санџака коме је Рожај припадао; но, прелазили су и у забран сличних дружина, у кадилуке босанског вилајета. Радило се о преко 30 пуштахија из рожајског краја, који су под вођством неког Мехмеда Косовалије и још неких пресекли саобраћајнице призренског санџака и овладали прометом на путевима Бихора и Старог Влаха који су водили у босански вилајет, пљачкајући и убијајући путнике и трговце.⁵⁷

Кад је мутеселим херцеговачког санџака, миримиран Џафер, позвао пред суд капетана колашинске тврђаве Мехмеда и остале окривљене аге, позвао је све заинтересоване да се јаве тужбама против ових које је затворио. У условима заведеног реда, људима су се уста отворила. Из реферата утамниченог капетана и из представки поштених чланова посаде и становништва кадилука (пријепољског) излазило је да су виновници преступног понашања били неки арбанашки одметници који су се населили у колашинској цитадели и у селима кадилука: Хамза Шућур, Ибрахим Осман, други Хамза, Зулић (?), Камбер, Нух, Бајрам, Мурат, њихове амице Алија и Хусеин као и брат им Синан, Сулејман, Ахмед, Бећир па Махмуд, Мехмед Илијасов затим Мушо Синан, Мујо са сином Алијом, Шахо син Синанов, Сулејман и други Нух. Сви су они припадали арбанашким племенима, солидарни међу собом и као такви удружени са осталим разбојницима и одметницима. Један од њихових забележених подухвата био је напад на Колашинца Хамзоглуа и неког Мустафу, док су мирно путовали; први је тешко рањен а други је убијен. Кад је послат мубашир (иследник), нико из тих арбанашких фисова се није одазвао суду, него су појачали нападе, како би и иследника навикли на њих. Тада им је жртва био неки Зејнулах син Омерагин и још неки људи. Раја и њихова злехуда имовина били су стално на удару и стварно на њиховом располагању. Племеници из гладних племена чим су дохватили оружје из руку заборавили су на бедно стање сиромашних људи, те је закон био у оружју. Због пљачке јавног новца, морала

⁵⁶ Комисија, инв. бр. 139/IV, Mühimme defteri XLIX, № 232, стр. 208—11 превода, хиџранска 1194=1780. година, босанском валији Сеиди Мустафи-паши.

⁵⁷ Исто, № 234, стр. 212—3 превода, босанском валији Сеиди Мустафи-паши.

је бити обустављена наплата главарине од хришћана, да прикупљени новац ти разбојници не би одузели.⁵⁸

Чланови посаде у Оногшту су и даље све себи дозвољавали. Ибрахим Хајрић, Сулејман и Синан Пухаровићи (1785) су без икаквог разлога опљачкали 1200 грла оваца, 130 јунади и 15 коња из ергеле односно сточне фарме Хасана, амалдара оногшке тврђаве који су се налазили у једном селу у близини Оногшта; уз то су Хасану спалили и две куће.⁵⁹

У таквим условима свеопштег безакоња оних који су управо имали да се старају о одржавању закона, завршавало се XVIII столеће у касабама на северу данашње Црне Горе. У том нeredу кудикамо већу улогу од хришћана и њихових друмских хајдука имали су муслимани, као искварен владајући слој који је већ заборавио да треба одржавати државу, па су мислили само на личне користи. Ипак, било је и сељака и ага муслимана који су чинили отпор даљим злоупотребама, те су понекад били први на удару злочинцима и убицама. Општа морална посувраћеност, испреплетена са политичком превлашћу муслимана, само је даље компликована доласком сиромашнихх и многољудних арбанашких породица, чији су чланови, добивши оружје у руке, заборавили на сваку људскост, утирући пут својој колонизацији гвожђем и крвљу. Без обзира да ли су деловали као професионални или непрофесионални злочинци, циљ им је био да се за њихове многобројне изгладнеле племенике створи места под сунцем. Пред њиховом безобзирношћу, која се оправдавала потребама живота, ништа није било недозвољено и свето. Припадност државној вери или државном војном апарату требало је само да им олакша нелегално пробијање у остваривању властитих интереса. Радиле су исто и кад су били на власти и кад су се против ње борили. Настојали су да искористе значај који је тврђава имала као страно тело у руралној средини и својом пре свега рођачком повезаношћу су изводили хаос из затарабљених граница касаба и нахија у шире просторе, увек негујући политику властитог курса и аутономност хтења и потреба.

⁵⁸ Исто, № 246, стр. 222—25, босанском валији хицранске 1195=1781. године.

⁵⁹ Комисија, инв. бр. 85/III, ажкјам-шикајет дефтери 1785—98, № 588. лист 123/I, стр. 423 превода, хицранске 1210=1795. године, новском кадији и босанском валији.

Bogumil Hrabak

L'ETAT AGITÉ DANS LES PETITES VILLES AU NORD DU MONTENEGRO PENDANT LA CRISE ET LA COLONISATION DES ANBANAIS

Resumé

L'histoire du XVIIIe siècle est bien élaborée pour l'ancien Monténégro, Boka et le Littoral monténégrin, grâce au riche matériel des Vénitiens. Les régions au nord du Monténégro ne peuvent être examinées scientifiquement qu'en se basant sur le matériel d'archives turques. Ici, cela est fait à la base des traductions de plusieurs séries des archives de Constantinople, traduites par Abdulah Polimac, qui se trouvent à l'Académie des sciences de Bosnie et Hertzégovine.

Tout le nord du Monténégro d'aujourd'hui était inclus au territoire de Bosnie et Hertzégovine comme partie de l'Hertzégovine ancienne. Il y en avait plusieurs petites villes avec des forteresses. Après la paix conclue à Karlovac en 1699, on se mit à la réparation et à l'achèvement de ces forteresses. Les forteresses dans un milieu rural pauvre étaient des sources d'abus et de violences. Elles étaient aussi points d'appui des cliques familiaires qui tâchaient de faire passer dans le domaine familial toutes les positions principales dans la forteresse et dans le bourg. Quand on ne prenait pas en considération les réclamations des citoyens contre ces despotes, par exemple, contre le chef de Pljevlja Hadji-Abdul Fetah, les masses réglèrent cela sur place. Déjà dans cette dizaine du XVIIe siècle, à part des rebelles du bourg, y apparut aussi le brigandage albanais, particulièrement colonisés sur le plateau de Pešter. Les années 1711 et 1712 étaient turbulentes, particulièrement auprès de Onogošt (Nikšić) dont la forteresse fut encerclée par les insurgés monténégrins. Cependant, les chefs du peuple chrétien s'étaient ici opposés aux importuns déjà en 1710. A part du brigandage chrétien, le banditisme musulman uni avec les mercenaires de la rue n'était pas moins dangereux pour l'ordre établi. L'état à Bijelo Polje était tranquille jusque la troisième dizaine de cette année, quand les provocateurs de ce pays-là commencèrent à apparaître dans le district de Bihor.

Après le renforcement de certaines familles dans quelques susdits bourgs, les mêmes commencèrent à se lier avec leur parenté ou bien à élargir certaines familles dans les bourgs voisins. Les despotes de Onogošt établirent leurs positions à Kolašin où le peuple souffrait beaucoup par les tyrans locaux. Quoique l'anarchie attaquait aussi les citoyens musulmans, toutefois de la tyrannie souffraient plus les chrétiens dans les villages aux environs. Cela concerne particulièrement Rožaj et ses environs. C'est pourquoi vers l'année 1730 eu lieu un mouvement de révolte du peuple au bout du nord qui faisait partie intégrale de la région de Prijepolje. La révolte s'est étendue aussi dans les villages des arrosissements de Nikšić, Drobniak, Piva et Morača. Les indigents (raja) de Drobniak déposèrent plusieurs fois une réclamation vers les 40es années, non seulement contre l'équipage de Onogošt, mais aussi contre les brigands et les marchands de bétail. Aux brigands de la région de Pljevlja se sont tout d'abord rattachés les tyrans albanais, afin de devenir plus tard des professionnels et d'exercer la terreur sur les paysans chrétiens. Le retournement moral général, entrelacé par l'imposition politique des cliques, s'aggravait par l'arrivée des familles albanaises nombreuses et pauvres, dont les membres, en recevant des armes, oubliaient chaque humanité, faisant chemin, par violence, à leur colonisation. Sans égard s'ils opéraient comme des tyrans professionnels ou non, ils avaient pour but de faire place au monde pour leurs nombreux citoyens affamés. Devant leur brutalité, qu'on justifiait par les nécessités d'existence, rien n'était illicite. L'appartenance à la religion de l'état ou bien au poste militaire impérial, ne pouvait que de leur faciliter la pénétration illégale pour la réalisation de leurs intérêts familiaux. Ils fais-

aient de même quand ils étaient aux pouvoirs et quand ils luttèrent contre le même. Par leur liaison de parenté ils conduisaient le chaos hors des bornes palissadées des bourgs, du territoire et des »nahija« dans des espaces plus larges, toujours en soignant le pratique des intérêts de famille. Les luttes entre les musulmans du pays et les albanais colonisés à Onogošt eurent lieu en 1760. A Nikšić retenti l'épopée de Šćepan Mali au Monténégro. En 1772 arriva soudainement un nouveau flot d'assassinats dans les districts de Prijepolje, Pljevlja, Bijelo Polje et Onogošt, ce qui marqua le renforcement des immigrés albanais. En ce qui concerne la prise de pouvoir, Kolašin est particulièrement caractéristique, un vrai guépier de malfaiteurs. Les confusions à Kolašin furent renouvelées en 1780, s'attachant à elles la tyrannie albanaise à Rožaj et plus tard (1785) à Onogošt. L'état s'est tranquilisé les dernières années du siècle à cause des guerres des Turcs où les musulmans du nord du Monténégro d'aujourd'hui, y devaient participer.